

Utvärdering av Stockholm Centre on Health of Societies in Transition (SCOHOST)

1. Uppdrag och arbetsformer

Stiftelsen för forskning inom områden med anknytning till Östersjöregionen och Östeuropa (Östersjöstiftelsen) har begärt en utvärdering av fyra forskningsprojekt som stiftelsen har finansierat under perioden 1999-2009 och som genomförts av *Stockholm Centre on Health of Societies in Transition* (SCOHOST).

Syftet med utvärderingen formuleras i uppdragsbeskrivningen som att ”dels granska projektverksamhetens resultat, både vetenskapliga och eventuellt andra resultat, bedöma projektens uppläggning, innehåll och resursanvändning samt dels att bedöma om det fortsättningsvis kan finnas uppslag för nya forskningsområden och projekt över disciplinräns”.

Utvärderingsuppdraget har gått till Jon Ivar Elstad, forskare I Nova, Oslo och professor II vid universitetet i Oslo, och professor Urban Janlert, universitetet i Umeå.

Elstad och Janlert har valt att avge ett gemensamt yttrande.

Underlaget för utvärderingen har bestått i följande:

- Brev från professor Ole Elgström, Lunds universitet, och forskningsdirektör Marianne Yagoubi, Östersjöstiftelsen, med begäran om utvärdering och beskrivning av utvärderingsuppdraget
- Upplysningar från forskningsdirektör Marianne Yagoubi, Östersjöstiftelsen, beträffande projektansökningar, projektbeskrivningar, beviljade belopp etc.
- Publikationer, tidskriftsartiklar, böcker etc. som producerats inom eller med anknytning till de fyra projekten, dels i form av abstrakt dels i form av fullständiga publikationer
- Intervju mellan Elstad och professor Ilkka Mäkinen, projektledare vid SCOHOST, under fem timmar
- Telefonsamtal mellan tidigare projektledare Denny Vågerö respektive nuvarande projektledare Ilkka Mäkinen och Urban Janlert

2. Översikt

2.1. Fyra sammanhängande projekt

Östersjöstiftelsen har sammanlagt beviljat ungefär 30 miljoner SEK under perioden 1999 till cirka 2009, vilket finansierar fyra projekt som bedrivits vid SCOHOST.

Projekten behandlar alla samma tema rörande utvecklingen av folkhälsa i Östeuropa (framför allt Ryssland och Baltikum). Centrala forskare har delvis varit desamma under hela perioden och i praktiken har verksamheten i de fyra projekten i viss mån överlappat varandra. De fyra projekten kan också ses som olika faser i en sammanhängande forskningsverksamhet. Det är därför rimligt att granska de fyra projekten som en sammanhängande helhet.

Tabell 1. Översikt över projekt, beviljade medel, personal

Projektets namn (projektperiod) [projektledare]	Finansiering från Östersjöstiftelsen (period)	Forskare finansierade av anslag, heltid eller deltid (något osäker information)	Anknutna forskare, gästforskare, stipendiater m.fl. med egen finansiering, hos SCOHOST i perioder
Social utveckling och folkhälsa i östra Europa, särskilt Ryssland och Baltikum (1997-2001) [Denny Vågerö]	SEK 7.083.723 (1999-2001)	Denny Vågerö (20%) Vid start: Therese Reitan (100%) Ilkka Mäkinen (100%) Per Sparén (100%) Bemanning ändrad eftersom, vid periodens slut arbetade Per Carlson i projektet, Sparén slutat	Erik Hansen Aliina Piazcyk Mall Leinsalu Andrew Stickley Ilona Koupil (gästforskare i perioder) Olga Kislitsyna
Social change and health developments in Russia and the Baltic Sea Region. Emerging social and regional differences (2002-2004) [Denny Vågerö]	SEK 7.768.000 (2002-2004)	Denny Vågerö (20%) Ilkka Mäkinen Therese Reitan Per Carlson Sara Ferlander Mall Leinsalu	Yerko Rojas Mari Benktson
Ohälsosamma samhällen? Folkhälsans bestämningfaktorer i Ryssland och de nya EU-länderna (2005-2007) [Denny Vågerö]	SEK 7.202.000 (2005-2007)	Denny Vågerö Ilkka Mäkinen Therese Reitan Per Carlson Sara Ferlander Mall Leinsalu	Andrew Stickley Per Sparén
The most acute problem of contemporary Russia: Causes and consequences of the decline population. (2007-2009) [Ilkka Mäkinen]	SEK 8.344.000 (2007-2009)	Våren 2010: Ilkka Mäkinen (75%) Denny Vågerö (20%) Sara Ferlander (50%) Michel Gentile (50%) Mall Leinsalu (50%)	Andrew Stickley Johnny Rodin Tanya Jukkala Katharina Wesolowski Olga Kislitsyna
Totalt	SEK 30.397.723		

I tabell 1 finns en sammanfattning av de fyra projekten, hur stora medel de tilldelats och personal.¹

2.2 Personal, anknutna forskare, stipendiater etc.

För det mesta har SCOHOST haft 5-6 forskare som finansierats av pengar från Östersjöstiftelsen under perioden från 1999 och framåt. SCOHOST startades på initiativ av

¹ Pga. ändringar i lönerapporteringssystemet har det varit svårt att hitta exakta uppgifter om vem som arbetade när från och med 2006 [mejl från IH Mäkinen].

Denny Vågerö år 1997, men finansiering från Östersjöstiftelsen rapporteras först från 1999. Fram till och med 2004 täcker anslagen cirka 5 årsverk, men av dessa skulle 25 procent gå till undervisning – dvs. kvar finns 3-3,5 forskarårsverk. Efter 2004 sjunker den siffran till omkring 2,5 forskarårsverk. Som framgår av tabell 1 finansierar Östersjöstiftelsen idag 2,45 forskarårsverk.

Utöver detta har andra forskare knutits till projekten som t.ex. gästforskare, stipendiater och forskare som haft finansiering från annat håll som t.ex. postdoktorer eller forskare med tillsvidareanställning hos andra arbetsgivare. SCOHOST:s samlade verksamhet har därför varit betydligt mer omfattande än den som Östersjöstiftelsen har finansierat. Hur många forskarårsverk som varit knutna till SCOHOST utöver de som Östersjöstiftelsen har finansierat finns det inga exakta uppgifter om.

Enligt regelverk får sedan mitten av 2000-talet ingen forska på mer än 50 procent. Den enda heltidstjänsten som finns är projektledarens.

2.3. Målsättning och teman för de fyra projekten

Anslagen från Östersjöstiftelsen har getts till fyra projekt. Som framgår ovan, bör de i detta sammanhang behandlas som ett sammanhängande helt; projekten kan betraktas som delar av ett större program rörande folkhälsoforskning om Östeuropa.

Såvitt vi kan finna har målsättningen med anslagen varit tvåfaldigt:

Å ena sidan stöd till konkreta forskningsprojekt, och å den andra miljöstöd, dvs. bidrag till finansiell täckning av en miljö eller ett centrum för forskare lokaliserade till Södertörns högskola. Ett sådant stöd kan ha flera typer av positiva spridningseffekter. Tanken är att man skall kunna bygga upp en kompetent samhällsvetenskaplig folkhälsoforskarmiljö, som kan stimulera miljön vid högskola, och attrahera andra forskare, inte minst från Baltikum och andra delar av Östeuropa.

De fyra projekten har följande titlar

- 1: Social utveckling och folkhälsa i östra Europa, särskilt Ryssland och Baltikum
- 2: Social change and health developments in Russia and the Baltic Sea Region. Emerging social and regional differences
- 3: Ohälsosamma samhällen? Folkhälsans bestämningsfaktorer i Ryssland och de nya EU-länderna
- 4: The most acute problem of contemporary Russia: Causes and consequences of the decline population

Enligt projektledaren skulle alltsammans kunna ha "Folkhälsans utveckling i Östeuropa" som överordnad rubrik.

Bakgrunden till projektidén var sovjetsystemets sammanbrott omkring 1990 och tillkomsten av en rad nya stater i Europa liksom den folkhälsomässiga utmaning som kom i kölvattnet, men som hade rötter långt tillbaka i tiden, t.ex. den s.k. *Russian mortality crisis* (karaktäriserad av en stor nedgång i medellivslängden under åren efter 1990).

I projekten har emellertid de konkreta temana skiftat en del, beroende på projektansökans utformning, vilka forskare som varit inblandade, vilka intressen och möjligheter forskarna haft osv.

Tabell 2 ger en översikt över vilka teman som lyfts fram i de olika ansökningarna. Vi ser bland annat: monitorering, kartläggning av dödlighetsutvecklingen, särskilt i Ryssland med fokus på självmord och alkoholrelaterade frågor, betoning av utveckling av social ojämlikhet (Estland, Ryssland) och på regionala och urbana/rurala olikheter, en historisk orientering (kontinuitet i folkhälsoteman), tonvikt på långsiktiga konsekvenser av hunger (belägringen av Leningrad), teman kring socialt kapital/inkomstjämlighet, tonvikt på att bygga upp survey-databaser (framför allt Moskva, och nyligen också Jaroslav i Ryssland och Stahanov i Ukraina).

Tabell 2. Översikt av underteman i de fyra huvudprojekten

Social utveckling och folkhälsa i östra Europa, särskilt Ryssland och Baltikum (1997-2001)	Social change and health developments in Russia and the Baltic Sea Region. Emerging social and regional differences (2002-2004)	Ohälsosamma samhällen? Folkhälsans bestämmingsfaktorer i Ryssland och de nya EU-länderna (2005-2007)	The most acute problem of contemporary Russia: Causes and consequences of the decline population. (2007-2009)
Dödlighetsutvecklingen i Ryssland och Baltikum efter andra världskriget	Historiska orsaker till de nuvarande hälsoproblemen i Ryssland	Studies of Russia (Moscow health survey, regional/social inequalities in mortality, social cohesion, St.Petersburg mortality studies, hunger, suicide)	Public health and its development (monitoring health developments in Russia/neighbours; urban/rural fertility, health in Moscow, CV mortality, violence, suicide)
Självmordsepidemien i Östeuropa 1990-1995	Social förändring och självmordsutveckling i Ryssland och Östeuropa	Studies of new EU member states (similar themes)	The long arm of the past: Hunger and health in Russia
Levnadsförhållanden i Ryssland och Baltikum	Regionala och sociala skillnader i hälsa och dödlighet i Ryssland	Comparative studies new EU member states/Russia	Fertility questions, attitudes, debates on population developments, etc.
Alkoholpolitik och alkoholvanor i Ryssland och Polen	Alkohol, identitet och politik i Ryssland och Baltikum		Collection of new data bases – Eastern European Health Survey, Ukraine, Russia
	Social variation i hälsa i Estland		

Även om det finns en stor kontinuitet i temana så finns också en rörelse som måste ses i samband med det som aktualiserats under tiden som projekten pågått. I det tredje projektet framhålls att en rad av de länder som undersöks är ”nya EU-land”, medan det fjärde projektet delvis utformades under intryck av det ryska ledarskapets oro över sjunkande invånareantal i Ryssland.

3. Vetenskapliga resultat

3.1. Allmänt

Det finns flera olika slag av vetenskapliga resultat av ett projekt. Utöver det som presenteras i vetenskapliga och andra tryckta publikationer kan vi nämna

- uppbyggnad av databaser, insamling av datamaterial, som ger underlag för studier nu och i framtiden, som kan brukas senare för komparativa analyser, för analyser av trender etc. SCOHOST-projekten har varit involverade i detta. Dels har data samlats in och systematiserats för enskilda studier (t.ex. studier av historiska trender i självmord, studier av långsiktig hälsa bland dem som upplevde Leningrad-belägringen). Dels har SCOHOST, med stöd från Östersjöstiftelsens, deltagit och drivit intervjuundersökningar om bl.a. hälsa i Moska 2004, och under senare år i Stahanov (Ukraina) och Jaroslav (Ryssland).
- forskarnas kompetens, uppbyggnad av personal med kompetens som gör dem lämpade för fortsatt forskning, undervisning, utveckling av yngre forskare osv. SCOHOST:s verksamhet har bidragit till avlagda doktorsgrader (Leinsalu, Ferlander, Stickley) och pågående doktorandtjänster (Jukkala, Wesolowski) och allmän kompetenshöjning.

Trots detta är det vanligaste måttet vid granskning av vetenskapliga resultat att titta på publikationer – den skriftliga förmedlingen av forskningsresultat.

3.2. Vetenskapliga publikationerna från de fyra projekten. Allmänt

Från Östersjöstiftelsens synvinkel är det särskilt intressant att veta på vilket sätt anslagen till de fyra projekten har resulterat i vetenskaplig produktion. Emellertid är det vanskligt att ge en exakt beskrivning av detta.

För det första har de fyra projekten glidit in i varandra. Arbete som startades under den första projektperioden kan ha fortsatt i den andra och resulterat i publikationer först i den tredje osv. På frågan om vilka publikationer som hör till vilket av de fyra projekten svarar nuvarande projektledare Mäkinen på följande sätt:

”Svaret på den frågan kan ges endast på ett ungefär. SCOHOST har under sin tillvaro drivits mer som ett forskningscentrum, med miljöbildning och det stora temat - folkhälsan i Östeuropa -- i centrum, även om finansieringen har kommit via olika projekt. Arbetet har gått fram kontinuerligt, och anpassningen till nya projektinriktningar har skett gradvis (med talrika planändringar och förseningar orsakade av kringliggande omständigheter), varför alster som "tillhör" ett visst projekt kan dyka upp långt efter projektets avslut, och vissa verk kan vara svåra att knyta till någon ursprunglig projektplan.” [Mejlkommunikation med Jon Ivar Elstad]

För det andra har SCOHOST:s verksamhet dels drivits av forskare med finansiering från Östersjöstiftelsen, och dels med personal med annan (eller ingen) finansiering. Andra forskare och ”den egentliga Östersjöstiftelsefinansierade forskartiden” har gått i varandra.

För det tredje har forskarna som varit direktfinansierade av Östersjöstiftelsens anslag i stor utsträckning också arbetat på annat håll, med andra anslag. osv. Forskarna har under perioden 2005 och senare, inte haft heltidsanställning utan ofta också andra engagemang.

Av dessa skäl är det svårt att göra en exakt avgränsning av (a) vad som är publikationer som kan knytas till SCOHOST, (b) vad som varit publikationer med anknytning till de fyra projekten och (c) – ännu mer snävt – vad som är publikationer som är resultat av den forskartid som Östersjöstiftelsen direkt har finansierat.

De som är säkert är att ett stort antal publikationer, i hög grad men inte uteslutande, är resultat av de anslag som de fyra projekten fått. Hur många detta ”egentligen” är, är emellertid svårt att fastställa.

En översikt över SCOHOST:s publikationer som skickats till Elstad och Janlert i juni 2010 innehåller cirka 80 titlar för perioden 2000-2010 (samt 17 publikationer ”ej direkt anknutna till projekten”). Bland dessa cirka 80 publikationer finns det, enligt vår uppfattning, cirka 30 artiklar publicerade i vad vi betraktar som välrenommerade internationella, engelskspråkiga, socialepidemiologiska tidskrifter.

Dessutom finns det en rad engelskspråkiga, ryska och svenska artiklar i andra tidskrifter, liksom en del bokkapitel och utöver detta 15 böcker, avhandlingar, tekniska rapporter osv.

Enligt Mäkinen (möte 24 juni) hade en bibliografisk studie hittat 113 publikationer som kan knytas till SCOHOST:s forskare, men detta kan alltså innefatta publikationer som SCOHOST inte själv räknar som relaterade till de fyra projekten.

I självvärderingen (Denny Vågerö) av det första projektet, gjord 2002, ingår en översikt med fler publikationer, men en del av dem togs inte med i översikten över SCOHOST:s publikationer 2010.

I en del av publikationerna som räknas som SCOHOST:s i den senaste översikten, har SCOHOST:s forskare efter allt att döma inte varit huvudförfattare.

Vi vill understryka att svårigheterna att exakt avgränsa vad som är SCOHOST:s publikationer och vad som är direkta resultat av Östersjöstiftelsens finansiering, inte skall ses som kritik. SCOHOST är och har varit, ”till sin natur”, en öppen forskarmiljö med många typer av förbindelser och kontaktpunkter till andra forskare och forskarmiljöer – i Sverige, Ryssland, Storbritannien, Estland osv. Detta är i sig själv ett värde som kan ge underlag för vetenskaplig produktion, men givetvis kan det samtidigt bli problematiskt, nästan omöjligt, att definiera exakt vad som är SCOHOST:s och projektens egna vetenskapliga resultat och vad som tillhör andra forskarmiljöer och andra forskares produktion.

Var har SCOHOST haft för publiceringsstrategi? Det framgår att en stor del av verksamheten varit inriktad på att publicera i engelskspråkiga tidskrifter – ett typiskt meriterade sätt att publicera sig på, särskilt som doktorand. Från projektet föreligger i stort sett bara en bok, en antologi om ”The unknown Sorokin” (om Sorokins självmordsanalyser) – men det finns 2-3 doktorsavhandlingar, som har sammanfattande redovisningar.

3.3. En snävare definition: Vetenskapliga publikationer i kända vetenskapliga tidskrifter, med SCOHOST-forskare som förstaförfattare sedan 2003

En stor mängd publikationer kan, helt eller delvis, räknas som SCOHOST:s och de fyra projektens publikationer av sina vetenskapliga resultat. En mer ”sträng” värdering kan man få om man gör en översikt av publikationerna utifrån följande kriterier:

- artiklar i internationella, engelskspråkiga tidskrifter (sådana forum där vetenskapliga resultat inom området vanligen blir publicerade, registrerade i Web of Science)
- publicerade 2003 och senare (för att få in tyngden av vetenskapliga resultat från projekten som Östersjöstiftelsen började finansiera under 1999)
- artiklar där en forskare från SCOHOST är förstanamn

Med sådana kriterier hittar vi omkring 25 vetenskapliga artiklar, se tabell 3 nedan. Man kan kanske säga att dessa är de centrala publikationerna.

Men vi måste också ta med att det finns flera andra publikationer som har anknytning till SCOHOST-projekten:

- artiklar/rapporter under åren före 2003
- artiklar i svenska och ryska vetenskapliga tidskrifter (som Sociologisk forskning, Sotsiologicheskije issledovaniya)
- artiklar där huvudförfattaren/na har viss, men inte så stark, anknytning till SCOHOST (t.ex. flera artiklar med Koupil som förstaförfattare)
- artiklar i andra engelskspråkiga tidskrifter (European Journal of Cancer, European Review, Journal of Family Violence etc.)
- gemensamma komparativa studier (omkring 6 artiklar) publicerade i viktiga tidskrifter, där SCOHOST-medarbetare (Leinsalu) har stått för materialet från Östeuropa
- bokkapital, metodrapporter från Health Survey i Estland etc.

Följande notering kan göras: Det finns få spår av de mer speciella befolkningsutvecklingsteman som drogs upp i det fjärde projektet, och som ursprungligen planerades för 2007-2009. I viss mån kan detta bero på att publicering – att slutligen få texten i tryck – kan vara en utdragen verksamhet; det tar tid innan alla referentprocesser har hunnits med och det är ofta kö till tidskriften så det tar tid för accepterade artiklar att rent faktiskt bli tryckta.

Tabell 3: Engelskspråkiga SCOHOST-artiklar 2003-2010, i centrala internationella tidskrifter med SCOHOST-forskare som förstanamn.

<p>Leinsalu, M., D. Vagero, et al. (2003). "Estonia 1989-2000: enormous increase in mortality differences by education." <u>International Journal of Epidemiology</u> 32(6): 1081-1087.</p> <p>Carlson, P. (2004). "The European health divide: a matter of financial or social capital?" <u>Social Science & Medicine</u> 59(9): 1985-1992.</p> <p>Leinsalu, M., D. Vagero, et al. (2004). "Increasing ethnic differences in mortality in Estonia after the collapse of the Soviet Union." <u>Journal of Epidemiology and Community Health</u> 58(7): 583-589.</p> <p>Sparen, P., D. Vagero, et al. (2004). "Long term mortality after severe starvation during the siege of Leningrad: prospective cohort study." <u>British Medical Journal</u> 328(7430): 11-14A.</p> <p>Vagero, D., D. Shestov, et al. (2004). "Long term mortality after starvation during the Leningrad siege - No evidence that starvation around puberty causes later cardiovascular disease - Reply." <u>British Medical Journal</u> 328(7435): 346-347.</p>
<p>Carlson, P. (2005). "Relatively poor, absolutely ill? A study of regional income inequality in Russia and its possible health consequences." <u>Journal of Epidemiology and Community Health</u> 59(5): 389-394.</p> <p>Vagero, D. and O. Kislitsyna (2005). "Self-reported heart symptoms are strongly linked to past and present poverty in Russia: evidence from the 1998 Taganrog interview survey." <u>European Journal of Public Health</u> 15(4): 418-423.</p> <p>Vagero, D. and M. Leinsalu (2005). "Commentary: Health inequalities and social dynamics in Europe." <u>British</u></p>

<p><u>Medical Journal</u> 331(7510): 186-187.</p>
<p>Makinen, I. H. (2006). "Suicide mortality of Eastern European regions before and after the Communist period." <u>Social Science & Medicine</u> 63(2): 307-319.</p> <p>Makinen, I. H. and A. Stickley (2006). "Suicide mortality and agricultural rationalization in post-war Europe." <u>Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology</u> 41(6): 429-434.</p> <p>Rojas, Y. and P. Carlson (2006). "The stratification of social capital and its consequences for self-rated health in Taganrog, Russia." <u>Social Science & Medicine</u> 62(11): 2732-2741.</p> <p>Vagero, D. (2006). "Where does new theory come from?" <u>Journal of Epidemiology and Community Health</u> 60(7): 573-574.</p>
<p>Ferlander, S. (2007). "The importance of different forms of social capital for health" <u>Acta Sociologica</u> 50 (2): 115-128.</p> <p>Leinsalu, M., M. Tekkel, et al. (2007). "Social determinants of ever initiating smoking differ from those of quitting: a cross-sectional study in Estonia." <u>European Journal of Public Health</u> 17(6): 572-578.</p> <p>Stickley, A., M. Leinsalu, et al. (2007). "Alcohol poisoning in Russia and the countries in the European part of the former Soviet Union, 1970-2002." <u>European Journal of Public Health</u> 17(5): 444-449.</p> <p>Vagero, D. (2007). "Commentary: The role of alcohol in mortality differences between European countries." <u>International Journal of Epidemiology</u> 36(2): 468-469.</p>
<p>Jukkala, T., I. H. Makinen, et al. (2008). "Economic strain, social relations, gender, and binge drinking in Moscow." <u>Social Science & Medicine</u> 66(3): 663-674.</p> <p>Rojas, Y., A. Stickley, et al. (2008). "Too poor to binge? An examination of economic hardship and its relation to alcohol consumption patterns in Taganrog, Russia." <u>Scandinavian Journal of Public Health</u> 36(3): 330-333.</p>
<p>Leinsalu, M., I. Stirbu, et al. (2009). "Educational inequalities in mortality in four Eastern European countries: divergence in trends during the post-communist transition from 1990 to 2000." <u>International Journal of Epidemiology</u> 38(2): 512-525.</p> <p>Ferlander, S. and I. H. Makinen (2009). "Social capital, gender and self-rated health. Evidence from the Moscow Health Survey 2004." <u>Social Science & Medicine</u> 69(9): 1323-1332.</p> <p>Stickley, A. and P. Carlson (2009). "The social and economic determinants of smoking in Moscow, Russia." <u>Scandinavian Journal of Public Health</u> 37(6): 632-639.</p> <p>Stickley, A., M. Leinsalu, et al. (2009). "Homicide in post-Soviet Belarus: urban-rural trends." <u>European Journal of Public Health</u> 19(1): 117-120.</p> <p>Stickley, A., and Pridemore, W.A. (2010). "The effects of binge drinking and social capital on violent victimization: findings from Moscow" <u>Journal of Epidemiology and Community Health</u> <i>in press</i>.</p>

3.4. De publicerade, vetenskapliga resultaten: försök till en värdering

Inom denna utvärderings ramar kan vi givetvis inte gå in på enskilda studier och artiklar i detalj. Vi får nöja oss med följande försöksvisa värderingar:

a. Är produktionen större eller mindre än förväntat? Projekten har alltså bidragit med ett betydande antal artiklar under projektperioden, och betraktat i ett sådant ljus kan man kanske räkna produktiviteten som mer eller mindre som normal. Under perioden 2003-2009 har Östersjöstiftelsen finansierat omkring 17-18 forskarårsverk och SCOHOST har producerat omkring 20-25 centrala artiklar under denna tidsrymd (utöver annan produktion) vilket är tämligen normalt, men det bör observeras att i översikten ingår en del publikationer som i stor utsträckning har skrivits av forskare som inte direkt har finansierats av Östersjöstiftelsen. Hur lång arbetstid som krävs för en artikel skiljer sig emellertid mycket på grund av olika orsaker – hur mycket arbete som måste läggas ner på datainsamling, vilket förarbete som gjorts etc. Några artiklar kan ta 3-4 månader att skriva, andra 6 månader eller mer.

b. När det gäller vetenskaplig kvalitet kan vi i alla fall se att de tidskrifter som ingår i tabell 3 vanligtvis håller en god, stundtals mycket god, vetenskaplig nivå, och när arbeten publiceras där innebär det en typ av kvalitetsgaranti.

c. När det gäller teman, kan vi urskilja olika profiler:

Alkoholens betydelse för folkhälsan i Östeuropa och Ryssland har studerats på olika sätt, både i form av frågor om hur betydelsefull alkoholen är som direkt orsak till den höga mortaliteten, den urbana/rurala dimensionen i dryckesvanorna, studier av faktorer bakom intensivkonsumtion ("binge drinking") osv. Tidigare studier (icke medtagna i tabell 3) tog också upp alkoholpolitiska teman, dvs. frågor om hur alkoholpolitiken kan utformas.

Självordsstudier har utgjort en viktig del av forskningsprofilen, speciellt i form av jämförelser (före-efter 1990, urban-rural, mellan östeuropeiska länder etc.) och dessutom ett "sociologiskt-arkeologiskt" arbete om Sorokins förståelse och analys av självmord. Flera studier (ofta av Stickley) tar sig an våld och mord, både i historiskt sammanhang och vid jämförelse mellan land och stad, förhållandet till partnervåld osv.

Socialt kapital och effekter av inkomstjämlighet har också varit ett viktigt tema, behandlat både teoretiskt och empiriskt i studier. Andra välkända hälsorelaterade faktorer som kostvanor, rökning, motion, arbetsförhållanden, har däremot inte uppmärksammats på samma sätt fränsett ett par tobaksstudier.

Efterverkningarna av Leningradbelägringen har undersökts i flera studier.

Sociala och regionala skillnader i hälsa har varit ett förhållandevis centralt tema, framför allt studerat i Estland (bl.a. då det gäller självsattad hälsa) men också i andra land, t.ex. i form av jämförelser av mortalitetstrender i olika östeuropeiska länder.

Andra teman som kan nämnas är några allmänna översikts- och diskussionsartiklar, några mer direkta studier av levnadsförhållanden (av hushållsinkomster i Centralasien) och de bredare komparativa europeiska studierna av olikheter i hälsan som SCOHOST (särskilt Leinsalu) har medverkat till, dessutom en metodkommenterande artikel (om genomförandet av hälsostudien i Moskva).

3.5. Mot en teori om övergångssamhällen och deras hälsoutveckling?

På basen av det första projektet levererade professor Finn Diderichsen en utvärdering (daterat 2002-06-10). Han hänvisade här till att den första ansökningen hade mycket ambitiösa syften, "... att formulera en förklaring till den förändrade folkhälsosituationen i östra Europa, särskilt Ryssland och Baltikum som är tillämpbar på hela efterkrigsperioden ... [projektet vill] kartlägga sambanden mellanlevnadsvanor, levnadsförhållanden och hälsoförhållanden, och dessas beroende av politiska förhållanden ...".

Projektet kan alltså tolkas så att forskningsprogrammet skulle skapa en övergripande förståelse av hälsoutvecklingen i detta slags samhälle under en stark historisk förvandling, med ett teoribygge som mål. Ursprungligen lanserades bl.a. SCOHOST som ett "sociologiskt observatorium", något som tyder på en hög ambitionsnivå. SCOHOST kan här ses som ett centrum, en forskningsmiljö och ett forskningsprogram med sikte på att bygga upp en sammanfattande och övergripande förståelse av hur Östeuropas hälsoutveckling hänger samman med samhällsutvecklingen.

År 2002 fann Diderichsen få ansatser till sådana teoribyggen, även som det skall framhållas att specialnumret av Sociologisk forskning under 2000 (nr 1, 2000) i huvudsak producerat av SCOHOST-gruppen, innehåller sådana försök att hitta en sammanfattande förståelse av hälsoutvecklingen i Ryssland under 1990-talet.

Det är vår uppfattning att sådana mer övergripande försök att förstå sambanden och att göra sammanfattande analyser i praktiken inte har utvecklats inom projektet. Studierna är i stort sett koncentrerade till speciella fenomen (t.ex. alkohol eller våld), de publiceras i stor utsträckning som enskilda studier i typiska socialepidemiologiska tidskrifter (något som utgör en viss begränsning av möjligheterna) och de har inte använts av SCOHOST:s forskare under de senaste tio åren som grund för att försöka utveckla en teori – en folkhälsoteori om transitionssamhället.

En sådan bedömning kan givetvis diskuteras. Vilken sorts teori, vad menas med det? Trots allt tycks det som om de mer vittgående visionerna i projektet – med titlar om ”Ohälsosamma samhällen” – har gått förlorade. Studierna är typiskt inriktade på monitorering av trender, till exempel dödlighetsutvecklingen på landet och i staden, eller på särskilda sidor av livsförhållanden och sociala faktorer (t.ex. intensivkonsumtion och våld), och det är svårt att hitta något som pekar framåt, utöver sådana typiska studier av enskilda faktorer.

I dagens socialepidemiologiska tidskrifter finns ett stort antal sådana studier, och många av SCOHOST-studierna liknar dem. Det rör sig om att undersöka effekten eller förekomsten av faktorer som är välkända från Västeuropas socialepidemiologiska debatt: alkohol, våld, självmord, socialt kapital. Projektledaren karakteriserar verksamheten som en ”fläckvis täckning” – studierna undersöker enskilda områden medan man inte lagt någon kraft på att utveckla en helhetsförståelse av utvecklingen.

Några större teoretiska ambitioner är det svårt att hitta i de senaste årens publikationer. Det förefaller mer som om den enskilda forskaren håller på med sina egna speciella intressen och projekt, att producera intressant delinformation, men att SCOHOST och forskargruppen inte har någon större önskan eller ambition att utveckla något med utgångspunkten teoretiska ambitioner. Projektledaren framställer detta som om de enskilda forskarna idag är för upptagna med sina enskilda projekt och därför inte i praktiken kan tänka vidare eller arbeta med sådana ”större visioner”.

Projektledaren påpekar också att för Ryssland och vissa andra östeuropeiska länder saknas ofta rent elementära beskrivningar. Statistik och register kan finnas, men de måste bearbetas för att man skall få fram begriplig information. Bara denna deskriptiva, beskrivande, verksamheten är resurskrävande i sig själv, något som kan vara en delförklaring till svårigheterna med att tänka litet bredare och sammanfattande vad gäller utvecklingen av Östeuropas folkhälsosituation.

Enligt projektledaren har projekten hållit sig till ”middle range”-teorier, men man kan fråga sig om inte dessa vanligen är på något högre generaliseringsnivå än de studier som SCOHOST har varit inblandade i. Men uppenbarligen är det mycket i *resultaten och fynden i sig* som gör teoriutvecklingen vanskelig: fynden pekar på många skillnader mellan övergångssamhällena, stress kan tyckas vara en viktig faktor på ett ställe men inte på ett annat, socialt kapital tycks ge männen, men inte kvinnorna, bättre hälsa osv. Det kan göra det svårare att formulera mer övergripande teorier.

Enligt projektledaren har projekten gett en ackumulerad kunskap. Utgångspunkten var i stort sett frånvaron av kunskap, men nu har man fått en betydligt större empirisk kunskapsbas. Men det är likväl något oklart om man har en klar strategi för att utveckla och fördjupa kunskapen – man följer vissa teman, men resultaten tycks mer ackumuleras på bredden än på djupet.

4. Andra resultat

Som tidigare nämns består resultaten av mycket annat än publikationer. Här berörs sådant som också bör tas i beaktande vid en helhetsvärdering:

a. Forskarkompetens. Detta har också nämnts tidigare. SCOHOST-forskarna, inte minst de som direkt varit finansierade av Östersjöstiftelsen, har givetvis utvecklat sig. Flera har disputerat, flera har blivit docenter, de har fått tjänster vid Södertörns högskola eller andra institutioner.

b. Östersjöorienteringen. En målsättning med Östersjöstiftelsen har varit att utveckla de vetenskapliga förbindelserna över Baltikum, och allmänt mellan svensk forskning och forskningen i Östeuropa och Ryssland. Uppenbart har anslagen haft sådana effekter, i form av mycket samarbete med forskare från Ryssland, Estland, Tjeckien osv. Genom gästforskare, stipendiater från de baltiska länderna har man fått till stånd en generell uppgradering av forskningsmässiga intressen i Sverige för de baltiska staterna, Östeuropa och Ryssland.

c. Undervisningen. Anslagen har varit ett bidrag till verksamheten vid Södertörns högskola. SCOHOST-forskare har deltagit i undervisningen vid högskolan. Till en början var flera av SCOHOST:S forskare finansierade till 100 procent av Östersjöstiftelsen, men sedan mitten på 2000-talet har stiftelsen finansierat högst 50 procent av en tjänst, vilket lett till att den andra halvan måste finansieras på annat sätt, bl.a. genom undervisning. SCOHOST-forskarna står i dag för en stor del av undervisningen i kvantitativt analysarbete vid Södertörns högskola.

De specifika temana vid SCOHOST – mer generellt om folkhälsoutvecklingen i Östeuropa – har emellertid inte blivit involverat i undervisningen vid högskolan.

5. Andra kommentarer

5.1. Ledning och organisation

Vi går här inte in på ledningen av tidigare verksamhet, utan koncentrerar oss på hur projektet är organiserat och leds idag.

Generellt framstår projektet som ganska löst organiserat. Projekten sammanhållande element tycks vara att en del av SCOHOST-forskarna (både de som finansieras direkt från Östersjöstiftelsen och de som har finansiering från annat håll) ofta samarbetar om artiklar, studier och delprojekt. Det tycks emellertid som om SCOHOST-forskarna också ofta har artikelsamarbete med personer utanför SCOHOST. Generellt tycks det som om projektets deltagare har diskussions- eller projektmöten ungefär en gång i månaden. Projekten och SCOHOST är i hög utsträckning samlokaliserade, flera av forskarna har kontoret intill varandra, och man har därför nästan daglig kontakt med varandra. Vissa tycks dock ha sitt kontor på annat ställe – så tycks en av dagens forskare mest hålla till i Umeå. Projektledaren

menar att har varit en tydlig utveckling i riktning mot mer samarbete – förr var publikationer med bara en författare vanligt, nu medverkar ofta flera författare i samma artikel.

Projektledaren tycks ha en liten styrande roll vad gäller projekten. Det förklaras av flera förhållanden:

- forskarna är självgående, de har sina egna projekt, utvecklar sina forskningsplaner på egen hand, utifrån sina egna kontakter. Ett exempel är deltagandet i de gemensamma europeiska komparativa folkhälsostudierna, som ofta organiseras av Nederländerna (Mackenbach, Kunst etc.). Här har forskare från SCOHOST medverkat, men utanför själva projekten. Detta har resulterat i cirka sex komparativa hälsobeskrivningar, publicerade i välrenommerade tidskrifter

- forskarna är aldrig till 100 procent finansierade av Östersjöstiftelsen, och de tvingas därför att ha annan finansiering och andra uppdrag (t.ex. undervisningsuppdrag vid Södertörns högskola på deltid)

- projektledaren har inte sett det som en viktig del av ledarrollen att driva aktiv, kontinuerlig ledning av de andra forskarna

I projektledarens arbetsuppgifter ligger också 25 procent projektledning och projektadministration, och enligt projektledaren används den tiden inte till direkt handledning av de enskilda forskarna, utan till deltagande i möten och andra aktiviteter som är knutna till projektets verksamhet och som behövs för att t.ex. synliggöra projektet vid Södertörns högskola.

Denna bild av organisation och ledning är antagligen inte ovanlig inom forskningsområdet; det ger autonomitet, möjlighet till självständig utveckling av de enskilda forskarna, möjlighet att fullfölja goda idéer relativt obundet, styra sig själv med hänsyn till frågornas forskningsmässiga vikt eller utifrån synpunkter på den egna karriärutvecklingen eller egna forskningsintressen. I denna modell är ledaren tillbakadragen och inte särskilt tydlig gentemot de enskilda forskarna, ledaren är mer en koordinator, som kallar till möten, driver ”diplomati” gentemot institutionens administration, men styr inte särskilt mycket, och är inte arbetsledare.

Man får intrycket av att den projektplanering som finns i projektansökningarna i viss mån betraktas mer som vägledande än som absolut styrande. Som projektledaren skriver i ett mejl: ”Det här betyder inte att projekten hade varit bländverk: planen återspeglar alltid den verksamhet som vid ansökningstillfället bedömts kunna åstadkommas under de följande åren, men a) det har inte alltid blivit så, b) det har ofta blivit något annat istället, och c) gränserna mellan projekten är något flytande”.

Man kan emellertid ställa kritiska frågor till detta. Finns det en risk programmets helhetsmålsättningar lämnas åt sidan om inte en samlande, ”styrande” ledare sörjer för att ta ett grepp om detta. Jfr. temat om ”teorierna om övergångssamhället” som i så liten grad har följts upp – är det för att ledningen inte har tagit temat på allvar, inte satt sig in i Diderichsens tidigare utvärdering? Vårt intryck från samtal är dock att det långt ifrån var ett medvetet val att sådana försök inte gjorts, utan att det rätt och slätt är resultatet av att de enskilda forskarna i stor utsträckning varit styrda av sina egna, omedelbara forskningsintressen.

I samtal med nuvarande och tidigare projektledare framkom att utvärderingsuppdraget från deras sida delvis uppfattats som en utvärdering av *Östersjöstiftelsen forskningsansatsning*, inte i första hand en utvärdering av själva *SCOHOST:s verksamhet*. Det är svårt att finna stöd för en sådan tolkning i det direktiv för utvärdering som vi fått. Dock kan man säga att den kritik vi framför beträffande otydlig projektledning och brist på ett mer övergripande arbete för att formulera en teori som hälsoutvecklingen i ett övergångssamhälle delvis faller tillbaka på stiftelsen, som beviljat pengar i flera omgångar, till en verksamhet där även tidigare utvärderare delvis framfört liknande kritik.

5.2. Forskarnas framtid och trygghet

Hur de enskilda forskarna agerar har emellertid också samband med vilket slags anknytning de har till projektet och till SCOHOST.

Å ena sidan är en del av de anknutna forskarna för närvarande inte finansierade av Östersjöstiftelse. Det innebär att deras deltagande är uteslutande ämnesmässigt betingat utan ekonomiska bindningar, och dessa forskare kommer rimligtvis att ha ett rent forskningsbetingat perspektiv på sitt deltagande.

Å andra sidan finns det forskare som har sin lön finansierad genom projekten och därigenom från Östersjöstiftelsen. Sedan 2005 har dessa aldrig haft heltidsfinansiering. Det innebär att de måste skaffa sig uppdrag och finansiering från annat håll. Det leder också till en viss oro genom att de jämsides med sitt arbete vid SCOHOST försöker skaffa sig en tidsanställning hos en annan arbetsgivare.

Denna oro är ett uppenbart hot mot forskningsmiljöns kontinuitet och detta nämndes redan vid tidigare utvärderingar. På frågan om vad som är projektets största problem svarade projektledaren att det är "osäkerheten i arbetssituationen". Man har tidigare haft en relativt liten omsättning av forskare, men nu uttrycker projektledaren oro inför möjligheten att forskare funderar på att sluta och hitta andra jobb med heltidsanställning.

Den utbredda deltidsanställningen, kombinerat med en något tillbakahållen ledning, kan vara ett av skälen till att forskarna tycks agera ganska individuellt. De arbetar utifrån sina egna intressen – men som regel i linje med SCOHOST:s allmänna verksamhet och problemställningar i projekten.

Å den andra sidan menar projektledaren att forskarna, i stor utsträckning, verkligen uppfattar sig som SCOHOST-forskare och att de har en betydande identitet och anknytning till SCOHOST.

5.3. En poäng att granska sig själv

Från tidigare utvärderingstillfällen finns såväl externa utvärderingar som egna beskrivningar av projektens aktivitet vid slutet av respektive projektperiod. Externa utvärderingar gjordes 1999 och 2002; år 2002 av två olika externa utvärderare, Wennström och Diderichsen. Projektledaren Denny Vågerö har levererat en "Redovisning" per februari 2002 och en "Självvärdering" per 18 december 2005, den sistnämnda i samband med "Slutredovisning" för projekt nummer 2, daterat 30 september 2005.

Vi har fått informationen att ingen motsvarande självvärdering har gjorts i samband med de två sista projekten, dvs. det tredje projektet som haft anslag 2005-2007 och det fjärde projektet som haft anslag 2007-2009. Om båda dessa projekt har vi fått uppgift att de har fått

förlängd dispositionstid (den första till 2009, oklart hur länge den andra förlängts). Östersjöstiftelsen har sagt att varken projekt tre eller fyra har åstadkommit någon självutvärdering, men det är oklart varför eller om det finns något skäl för detta.

Det kan å ena sidan hävdas att det är viktigt att undvika att stora resurser används på ett icke ändamålsenligt sätt till utvärdering och värdering – det är trots allt forskningen som är huvudsaken. I detta avseende är givetvis det föreliggande projektet en framgång då det har gett vetenskapiga resultat som betyder något. Huruvida projektledningen har företagit en självkritisk granskning av verksamheten eller inte kan här ses som mer perifer.

Men man kan å andra sidan säga att förlängd dispositionstid och avsaknad av slutredovisningar och självutvärderingar kan tyda på att projektledningen inte har ett fast grepp och en god översikt över projektet och dess drift.

5.4. Frågan om projektets framtid

I uppdraget låg också fråga om att ”bedöma om det fortsättningsvis kan finnas uppslag för nya forskningsområden och projekt över disciplinränsar”.

Projektledaren gav intryck av en viss osäkerhet med hänsyn till projektets framtida verksamhet. Det blev ursprungligen formulerat under intryck av de stora politiska förändringarna i Östeuropa och Sovjetunionen, något som banat väg för en ny typ av samhälle, övergångssamhället. Men frågan om hur länge transitionen varar, hur många år efter 1990 som man fortfarande kan tala om ett övergångssamhälle, är något oklar.

Projektledaren skickade under våren 2010 in en ny ansökan till Östersjöstiftelsen om fortsatt verksamhet. Vad denna ansökan innehåller är okänt för oss. Men projektledaren berättar att den har ungefär samma karaktär som den tidigare – man föreslår fortsatta studier av våld, alkohol och olikheter i hälsa. Till detta kommer förmodligen nya surveydata att knytas (från Nordryssland och Ukraina) i komplettering till existerande surveydata från Moskva.

Ett nytt tema är den internationella finanskrisen sedan 2008 och vad den kan betyda för folkhälsoutvecklingen i Ryssland och Baltikum. Kan man se lika tydliga effekter som man gjorde under åren efter 1990 eller efter ”rubelkrisen” 1998.

På frågan om det föreligger något slags strategisk plan, något slags överordnad idé om inriktningen av kommande folkhälsostudier i Östeuropa, säger projektledaren att det mer handlar om en taktisk plan. Det är svårt att åstadkomma generella sammanfattningar då att många basfakta – om dödlighetsutvecklingen, nivån på olikheter osv. – saknas. Att monitorera folkhälsoutvecklingen i Östeuropa är i sig själv en ganska krävande uppgift.

En viktig fråga är varför det sker så snabba förändringar i folkhälsosituationen i Ryssland; varför ändras medellivslängd så mycket på några få år? Sannlikt är fluktuationer större här än på något annat ställe i världen och ett centralt tema kan förstås vara att granska detta. Men de nuvarande projektplanerna går inte direkt in på en sådan mer överordnad inriktning, utan är mer en fortsättning av studierna av de enskilda sociala faktorernas.

Som ett projekt över disciplinränsarna kan man tänka sig mer samarbete med t.ex. historiker (för att fördjupa kunskapen om hur samhällsförhållanden kan knytas till hälsoförhållanden) eller med medicinska epidemiologer (för att få in mer epidemiologisk kompetens i de stora studierna av sociala faktorer och hälsa).

Enligt vårt synsätt har Diderichsens kritik från 2002 fortsatt stor giltighet. Att höja blicken, se mer sammanfattande och generellt – att som ambition ha att åstadkomma ”teorier om folkhälsan i övergångssamhället” är en utmaning som man ännu inte tagit. Detta är givetvis lättare sagt än gjort. Den nuvarande inriktningen att addera mer och mer av samma typ av data, där ingen tar på sig uppgiften att pröva mer övergripande visioner, mer bred förståelse, har sina begränsningar.

6. Slutord

- Man har drivit fyra projekt med ganska stora resurser, men också stor produktion, där det dock kan diskuteras hur produktionen skall bedömas
- Man har en klar östersjöorientering, och utgör ett bidrag till uppbyggnad av forskningsmiljöer vid Södertörns högskola
- Där finns en brist på strategi, en klar visionär målsättning med programmet. Inga tydliga strategier om framtida utveckling av projekt har formulerats, bortsett från att fortsätta att ackumulera kunskap i linje med den enskilda forskarens intressen och möjligheter. Vi noterar en obalans mellan ackumulation av enskilda forskningsresultat och de större perspektiven på teoriutveckling
- Där finns en oro i miljö bland forskarna pga. deltidsanställningar, och brist på klara framtidsutsikter.

Oslo och Umeå oktober 2010

Jon Ivar Elstad

Urban Janlert